

Lengyel András

Cholnoky Viktor „megkapaszkodása” Budapesten

Előzetes adatok és jegyzetek az első pesti évek történetéhez

1

A folyamat, amelynek eredményeként Cholnoky Viktor bukott vidéki lapszerkesztőből fővárosi újságíró s író lett, mindmáig rekonstruálatlan. A munka nehézsége jelentős részben a mostoha forrásviszonyokból adódik. Cholnoky első budapesti éveiből, élethelyzetéből fakadóan nagyon kevés forrás maradt fenn, s ami fennmaradt, az is esetleges értékű. A társadalom peremére sodródott ember belevesztett az akkoriban dinamikus fejlődést produkáló, méreteiben is folyamatosan növekvő főváros életébe, amely az egyetlen „igazi”, modern magyar nagyvárosi milió volt. A jelek szerint egy ideig senki nem figyelt rá. A kisvárosi ex-lapszerkesztő Budapesten az észre nem vett „névtelen” tömeg egyik tagja lett, akinek egy ideig sem lakása, sem állása nem volt. Így megkapaszkodásának az egész személyiséget átformáló története csak esetleges, szórványos adatokból következtethető ki, nagyon rossz hatásfokkal. A legfontosabb, a mentális átrendeződés finomszerkezete pedig lényegében homályban marad.

Akik a legtöbbet tudhattak minderről, utólag is hallgattak vagy, legföljebb, nagyon szűkszavú utalásokat tettek. Ami történt, arról, úgy látszik, nem illett beszélni, jobb volt róla hallgatni. A történetek beleveszttek az általánosságok ködébe. Az *Érdekes Újság* Dekameronjában megjelent – szerzői önéletrajzot pótolni hivatott – aláíratlan portré, Kabos Ede (1913) munkája például így vázolta az eseményeket: „Cholnoky 1898-ban, harminc éves korában, zsebében Rudyard Kiplingnek egy csomó magyarra fordított versével Pestre jött s a Pesti Napló ajtáján kopogtatott. Itt rövidesen vezérszerephez jutott, bámulatot keltő tudása előtt, amely minden kérdésben és minden területen egy zseniális agyvelő majdnem a misztikusig ható készségével excellált, olvasó és kolléga, barát és idegen egyformán félelemmel és tisztelettel hajolt meg.” (Kabos 1913: 102.) Mondani sem kell talán, ez a stilizáció, még ha el is tekintünk a téves évszámtól (Cholnoky nem 1898-ban, hanem 1899-ben költözött föl a fővárosba), már-már egy promóciós szöveg tulajdonságaival bír. Éppen a lényeg marad ki belőle, sőt fordul visszajára. Lényegesen jobb és informatívabb a testvéri portré, Cholnoky László írásának ide vonatkozó része, de az is – célirányosan – lyukas. „Cholnoky Viktor írói élettörténete voltaképpen a kilencszázas évek legelején kezdődik, amikor Budapestre került és a Pesti Naplónak lett először korrektora, utóbb munkatársa és csodálatosan rövid idő alatt a segédszerkesztője. Újságírói sikereivel párhuzamosan növekedett írói, sőt eleinte főként cikkírói neve. Cholnoky ez útjától örökre elválaszthatatlanok a kedves kísérők nevei: az elsők közt is legelső a nyájas Balla Mihály, majd Ábrányi Kornél és Gracza György, a Budapest akkori szerkesztője. Cholnoky Viktor előtt szinte napról-napra új lapok nyíltak meg. Emlékszem, hogy a legelső közt volt a szende Alkotmány. Azután jött a Magyar Szalon, a Képes Családi Lapok, majd a Gellért Oszkár, Osvát Ernő és

Mihajlovics István szerkesztésében megjelenő *Magyar Géniusz*. Akkoriban tűnt fel Cholnoky Viktor látóhatárán az azóta meghalt Gerely József, és az ő megjelenése két új lapot jelentett: az Egyházi Közlönyt és a Magyar Szemlét. Azután jött a Szalon Újság, később a Vasárnapi Újság. Amikor A Nap munkatársa lett, már kész, keresett ember volt mint cikkíró az elsők közt. De a kiváló beltrista [...] akkor kezdődik, amikor összetalálkozott a miniatűr öregúrral, a reciprok-Gulliverrel, aki másfél méternyi mivoltában többször másfél-méterrel tud nagyobb lenni az igennagyoknál is: Kiss Józseffel. Amikor A Hét munkatársa lett.” (Cholnoky 1917: 665.) Ez a testvéri emlékezés persze nagyon sokat tud, implicite sok minden rejlik az idézett sorokban. De időpontokat nem ad meg, s a kezdőpont rögzítése is túlzottan nagyvonalú. Épp az átmenet első lépéseiről hallgat. Az útjelző – fontos – nevek karakterisztikájával pedig adós marad. Az összes, egyébként egymástól nagyon különböző szociokulturális tartalmakat hordozó név egyetlen homogén masszaként áll előttünk. Pedig éppen különbségeik, egymástól való távolságaik jelzik Cholnoky útjának irányát.

Az érdes és diszsonáns, de sok mindent Cholnoky egész hátralévő életére meghatározó mélységekre egyedül a másik testvér, a Viktor iránt mindig kritikus, mellesleg tisztes akadémiai karriert befutott Cholnoky Jenő enged bepillantani. Ő ugyanis 1942-ben, amikor Viktor „özvegye” s gyerekeinek anyja, Kandler Margit meghalt, cikkben (Cholnoky 1942) búcsúzott az élettárustól, már írása címével is elégtételt adva neki: *Egy jó asszony halálára*. S e cikkben, engedelmességgel a tények logikájának, azt is megírta, hogy bátyja, Viktor, a család fekete báránya, amikor fölkerült Budapestre egy ideig bizony állás és lakás nélküli hajléktalan volt. Régi veszprémi ismerősével, Kandler Margittal is (aki, a jelek szerint szerelmes volt a férjébe) véletlenül, a Ligetben találkozott össze. S ez mentette meg. A Cholnokyak és a Kandlerék között ugyan osztálykülönbség volt, a Kandler család a társadalmi hierarchiában jóval a Cholnokyak alatt helyezkedett el (Margit például varrónő volt), de ezt az aktuális körülmények kiegyenlítették. Cholnoky Viktor a lányhoz költözött, s élettársi kapcsolatra lépett vele. S ezzel, Kandlerék jóvoltából, ki tudta várni az időt, amíg valamilyen állás kínálkozik számára.

Sajnos a ligeti találkozás, az összeköltözés, majd a korrektori állás elnyerése pontos időpontját nem ismerjük. Csak közvetett adatokból következtethetjük ki, hogy mindez még 1899-ben történt.

Az adatmorzszákból Cholnoky fővárosi beilleszkedéséről csak hozzávetőleges képet alkothatunk. Az egyik kiindulópont lakásainak számbavétele. A budapesti cím- és lakjegyzék kötetei ez időben évente megjelentek (igaz, egy ideig úgynevezett „átmenő” kötetekben), így az egzisztenciának e fontos, s egyben topográfiailag is behatárolt mozzanatai áttekinthetők. Az 1899-es kötetben Cholnoky neve és lakcíme még nem szerepel – egyesek következményeként annak, hogy még nem volt lakása. Hajléktalan volt, illetve Kandlerék „vendége”. Ezt követően azonban szép adatsor áll össze: 1900/01: IX. Knézits u. 3. (Cholnoky e kötetben, s ettől kezdve mindig, „hírlapíró”-ként szerepel a címtárban!), 1901/02: IX. Knézits u. 3, 1902/03: Knézits u. 3., 1903/04: IX. Kinizsi u. 14., 1904/05: Kinizsy u. 14., 1905/06: IX. Kinizsy u. 14., 1906/07: Magyar u. 32. 1907/08: VIII. Röck Szilárd u. 31., 1908: IX. Ferencz körút 44., 1909: VIII. József körút 66., 1909: VIII. József körút 66., 1910: VIII. József körút 66., 1911: VIII. József körút 66., 1912: VIII. József körút 66. (Vö. Címtár 1900/01: 823., 1901/02: 852., 1902/03: 887., 1903/04: 922., 1904/05: 965., 1905/06: 992., 1906/07: 996., 1907/08: 1036., 1908: 1088., 1909: 1137., 1910: 1139., 1911: 1191., 1912: 1269.) Az 1913-as kötet értelemszerűen már nem regisztrálja, regisztrálja viszont „özvegyét”: Cholnoky Viktorné, özv. magánzó, VIII. József körút 66. (Címtár 1913: 1329.)

Ennek az adatsornak az egyik igen fontos hozadéka, hogy Cholnoky már az 1900/01-es kötetben hírlapíróként szerepel. Azaz, ekkor már nem korrektor, hanem szerkesztőségi

munkatárs. Az időpontra, a *terminus ante quem*-re csak nagyon hozzávetőlegesen következtethetünk. Az adatfelvétel időpontja valószínűleg 1900 késő tavasza, kora nyara volt, legkésőbb tehát ekkor már (újra) újságíró volt.

De mikor lett korrektor? Azaz, hogyan s mikor került összekötetésbe a *Pesti Napló*val? Az útbá igazító utalás Cholnoky Lászlótól származik, ő emlegette Balla Mihályt, mint Viktor mentorát. Balla (1862–1955) 1897-ben lett a *Pesti Napló* felelős szerkesztője, kinevezésekor, *Egy új lapszerkesztő* címmel az *Ország-Világ* cikket közölte róla (1897: 497.). Ebből kiderül: „Abban az iskolában nőtt fel, amelyet az újságírók a legjobbnak tartanak. Az utolsó években segédszerkesztője volt a *Budapesti Hírlap*nak, Rákosi Jenő újságjának, s az ő oldalán tanulta meg az újságírásnak apró titkait, amelyek egyúttal a jó lapszerkesztés irányát is képezik. S mint egy igazi, kipróbált lapszerkesztő, akiben megevan minden jó tulajdonság arra, hogy egy jó lapot tudjon csinálni, vette át a *Pesti Napló* szerkesztését, s ezzel megkapta az újságírói pálya legnagyobb jutalmát.” (1897: 497.) Feladat körét így írja le méltatója. „Nemcsak az ő kezében fut össze a világ minden részéből az anyag, amelyből ki kell választani a szakértő szemével, hogy mi érdeklí a közönséget, hanem neki kell meghatározni az újság irányát is, magyarul mondom: tőle függ, vajjon friss, érdekes, magyaros-e a lap és megtalál-e az olvasó benne mindent, ami őt érdeklí.” (1897: 497.) Az *Ország-Világ* nem írta meg, de más forrásból tudjuk, Balla és Cholnoky már korábban ismerték egymást, s a veszprémi születésű Balla (mint Krúdy 1925: 66. is utal rá) Cholnokyban földijét látta. Érthető tehát, hogy a nála állásért jelentkezőn segíteni próbált. S mivel újságírói hely nem volt a szerkesztőségben, korrektorként alkalmazta Cholnokyt. Mindez még valamikor 1899-ben történt. A *Pesti Napló* 1899. december 24-i, karácsonyi számának mellékletében, egy afféle lakberendezési összeállítás keretében Cholnokynak már névvel jegyzett cikke jelent meg – *A dolgozó szoba* címmel. (A cikk nem személyes ambíció szülte, előtte *A hálószobáról*, utána *A férfinaszobáról* jelent meg írás a mellékletben, de jobb híján lehetőséget adott a megjelenésre, a „név” bevezetésére, s ezzel élnie kellett.) Korrektori munkájáról, amelyet 1899 második felében és 1900 első hónapjaiban végezhetett, egy Krúdy-írásból tudjuk meg a legtöbbit, aki így írt erről: „A jó Balla, hogy földijén segítsen, alkalmazta őt lapjánál, egyelőre csak korrektornak ott a tisztas nyomdahelyiség ama ketrecében, ahol a korrektorok emberemlékezet óta addig szoktak ülni, amíg megoakulnak.” Majd részletezve: „A korrektornak mindig bús élete van, még azokban a nagyablakú irodákban is, ahol a komótos regényeket, lassú, tudományos műveket karosszékéből korrigálják. De mily más az újság-korrektor élete, aki az éj óráit virrasztva tölti az ólombetűkkel, egyetlen öröme, ha sok ciceró meg garmond betű kerül fájó szeme elé, míg nagyot sóhajt a petitek meg nonpareillek láttára.” (Krúdy 1925: 66.) (A szerkesztőségben akkor még csak egyetlen írógépen dolgozó munkatárs volt, Lukács Sándor, a többiek kézírásának olvasása nemcsak a szedők, de a korrektor életét is megnehezítette.)

Hogy lett a korrektorból belső munkatárs? Krúdy (1925: 66.) – s közvetve Kabos Ede (1913) is – egy Rudyard Kipling-szöveg lefordításával hozza összefüggésbe Cholnoky előrelépését. Ennek nyomát azonban nem találtam a *Pesti Napló*ban, 1899 karácsonya után viszont több névvel jegyzett Cholnoky-írás is föltűnt a lapban. Így például az 1900. január 3-i számban a *Zsidó gyarmat Kínában*, vagy a május 15-i számban a *Nagy Lajos és Petrarca* című. Az ő írásainak tekinthetők a Pelárgus névvel jegyzett vegyes műfajú írások is – az 1901. augusztus 24-i számban megjelent *Eutim szerelme* például később saját neve alatt is napvilágot látott (vö. Cholnoky 1906). Ezek a közlések a laccimtári önbesorolás („hírlapíró”) fényében már egyértelműen arra vallanak: a korrektorból szerkesztőségi belmunkatárs lett. (Hogy viszonylag kevés a jegyzett írások száma, természetes. A kor gyakorlata szerint a közlemények zöme névtelenül jelent meg. Később, 1902 és 1905 közt is, amikor pedig már explicit adatok is vannak státusáról, hasonlóképpen ritka a névvel jegyzett írásai száma a lapban. L. Cholnoky 1902b, 1903, 1904, 1905a, 1905b, 1905c, 1905d, 1905e, 1905f.)

Mindezzel párhuzamosan családi élete is bizonyos változásokon ment keresztül. Élettársát nem vette ugyan feleségül, de – ennek ellenére – két közös gyermeket is vállaltak (ami mindenképpen a kapcsolat megszilárdulására utal). Az első fiú születését (és későbbi sorsát) a Budapest VIII. kerületi születési anyakönyv 2146. folyószámú 1901. április 3-i bejegyzése dokumentálja. Eszerint a 22 éves, veszprémi születésű, s a Knézits u. 3.-ban lakó Kandler Margit 1901. április 2-án fiúgyermeket szült, aki a Győző nevet kapta, s akit római katolikusként anyakönyveztek. A szülés a budapesti egyetem I. szülészeti „korodájában” folyt le, a szülést a „koroda előljárósága 329. sz. a. jelentette be”. A gyerek apját az anyakönyv nem regisztrálta, úgynevezett „törvénytelen” (házasságon kívül született) gyerek volt tehát. De hogy Cholnoky Viktor fiáról van szó, azt nemcsak az anya neve és lakcíme árulja el, hanem az úgynevezett „utólagos bejegyzések” tartalma is. Ragályi Elemér anyakönyvvezető ugyanis 1912-ben, már az író halála után ezt fűzte a bejegyzéshez: „A gyermeket Cholnoky László András örökbe fogadta. Családneve ezentúl »Cholnoky« (1912 I. 1818 I. M. sz) 1912 aug. 27.” Azaz, a Cholnoky család „utánanyúlt” a gyerekek, s jogilag is befogadta a családba. Olyannyira, hogy a „természetes” apa kilétét is hamarosan okiratban rögzítették. 1914. március 7-én, az akkori anyakönyvvezető, Kovács Gyula újabb „utólagos bejegyzést” vezetett rá az okmányra: „Őcsászári és apostoli királyi felsége ezt a gyermeket Bécsben 1913. évi november hó 11 napján kelt legfelsőbb elhatározásával, mint az időközben meghalt Cholnoky Győző Lászlótól származottat legkegyelmesebben törvényesítette (1913 I. 622. I. M. sz.)” Cholnoky Győző László természetesen Cholnoky Viktorral azonos.

A fiú, mint Vass Jenő anyakönyvvezető 1941. október 27-i újabb bejegyzése („utózmánya”) tanúsítja, 1941-ben halt meg Budapesten.

Cholnoky családi helyzete azonban fia megszületésével egyáltalán nem rendeződött. Sőt, legfőbb jellemzője éppen a rendezetlenség, egyféle „illegitimitás” volt. Nem sokkal a fiú megszületése után, 1901. május 31-én meghalt az idősebb Cholnoky László, s temetéséről a *Pesti Napló* június 3-i száma (*Cholnoky László temetése* címmel) beszámolt. (A híradás nyilvánvalóan afféle *pro domo* híradás volt, munkatársuknak a szerkesztőséghez tartozását jutalmazta.) A kis közlemény fontos családtörténeti dokumentum, adatai becsek. Szempontunkból azonban elegendő néhány mozzanatára utalni. Mindenekelőtt a beszámolóból kiderül, az elhunyt (Veszprém város volt főügyésze) „Cholnoky Viktor, lapunk segédszerkesztője” édesapja volt. Azaz, az író ekkor már nem egyszerű munkatárs, hanem az egyik fontos vezetői poszt betöltője, „segédszerkesztő”. A temetés június 2-án volt, a „gyászoló közönség” soraiban pedig „ott voltak a Pesti Napló szerkesztőségének tagjai is”. Az egyik koszorú szalagján ez volt olvasható: „A Pesti Napló szerkesztősége – Cholnoky Lászlónak”. Cholnoky Viktor státusa tehát megváltozott, az egyik legnevesebb, legpatinásabb magyar politikai napilapban személyének immár súlya volt. A másik fontos momentumot a beszámoló részét képező családi gyászjelentés adja meg. Aláíróként ugyanis föl van sorolva a teljes család, Viktor élettársa és gyermeke viszont hiányzik a listából. Ők ekkor még családon kívüliek. Az aláírók neveit mindazonáltal érdemes itt is reprodukálni, hiszen jellegzetes „úri” közeget testesítenek meg: „Cholnoky Lászlóné szül. Zombath Krisztina neje, Cholnoky Viktor, Cholnoky Jenő, dr. Cholnoky Ferenc, Zelovich Kornélné szül. Cholnoky Erzsébet, Cholnoky László, Cholnoky Endre gyermekei; Cholnoky István, dr. Cholnoky Ferenc testvérei; Cholnoky Jenóné szül. Barrois Nelli menyje; Zelovich Kornél veje; Cholnoky Béla, Zelovich László unokái; Berky Károly, Zombath Pál sógorai; Cholnoky Ferencné szül. Bohuniczky Irén, Tánczos Miklósné szül. Zombath Mária sógorók.”

Nem kétséges, Cholnoky, a „rossz fiú”, a renitens ekkor (még) az „úri”, családi konvenciók foglya volt, s felelőtlensége, érzéketlensége sem tagadható. A jelek szerint nem törődött tettei másokra háruló következményeivel. (Ez lehet az a személyisége egyik végétét jelentő „közöny”, amelyre öccse 1917-es portréja is utal.) S ez a gyakorlat később is folyta-

tódott. 1903. március 21-én megszületett második fia is. A Budapest IX. kerületi születési anyakönyv március 25-i bejegyzése (521. folyószám) azonban kicsit összekuszálja az eddig sem teljesen világos összképet. Az anya, a veszprémi születésű Kandler Margit ekkor már „23 éves”, s a Kinizsy u. 14.-ben lakik – kétséget kizáróan tehát Cholnoky élettársáról van szó. A születés, mivel nincs külön jelölve, nyilván a lakáson történt. A bejelentő pedig özv. Csikla Miklósné Budapest IX. Rákos u. 8. alatti lakos volt – valószínűleg a szülést vezető bába. A gyermek bejegyzett neve azonban váratlan módon megint: Győző. Vallása római katolikus. A név, közvetve, megint Cholnokyra utal, ám e névadás mégis valami homályt takar; a nagyobbik fiú anyakönyvezett neve is Győző volt ugyanis. Hogy hogyan oldható föl ez az ellentmondás, egyelőre nem tudjuk. (A Cholnoky-irodalomban a nagyobbik fiú Bulcsú néven emlegetődik, ez azonban csak egy nem-hivatalos, familiáris névhasználat lehetett.) S hogy még nagyobb legyen a bizonytalanság, a bejegyzésből hiányzik az „utólagos bejegyzés”, amelyben az elhalálozást volt szokás regisztrálni. Ez megint szokatlan és megmagyarázatlan momentum, hiszen tudjuk, a kisebbik fiú még kisgyermekként, apja életében (tehát még 1912 előtt) meghalt. Sőt, mint tudható, ő volt apja kedvence, akinek halála Cholnokyt mélyen megrendítette.

Cholnoky minden jel szerint nem volt jó „férj”, nem igazán becsülte meg a nőt, aki élete nehéz szakaszában melléje állt, s mindvégig kitartott mellette. A Cholnokyak felé nem vállalta élettársát, fiait azonban igyekezett elfogadtatni anyjával. Ennek jele, hogy 1903. július 22-én, névnapja alkalmából így köszöntötte anyját: *„A neved napjára a legszeretőbb szívből jövő őszinte és forró szerencsekívánataimat küldöm és kérlek, hogy ne csak a hozzám való szeretetedet őrizd meg tovább is, hanem szeresd a kis fiaimat is, akik szintén általam kívánják, hogy a jó Isten még sok boldog és megelégedett Krisztina napnak az ünnepét hozza meg mindnyájunknak.”* (A levél hasonmása közölve: Krúdy 1957, a 16. és 17. oldal közötti fényképmellékleten.) De, legalábbis „hétköznapi” értelemben, életkörülményei viszonylagos stabilitása tekintetében, még így is szerencséje volt. Kandler Margitnak nagy szerepe volt abban, hogy Cholnoky – életmódja dacára – talpon tudott maradni. Ez szépen kiderül Cholnoky Jenő (1942) már hivatkozott cikkéből, amely megírja, hogy az asszony mindvégig kitartott az író mellett, jó volt hozzá, biztosította hátországát, ha kellett ápolta, stb. Szerepére a tájékozott Krúdy is utal egy fontos félmondatban: *„Az asszony, aki oly egyszerű és jó volt, mint a rántott leves és szinte olyan szerepet töltött be Viktor mellett, mint az ereklye, amelyet nyakláncon viselnek.”* (Krúdy 1924: 10.) (Krúdy persze a maga finom képi eszközeivel – „rántott leves” – arra is utal, Cholnoky számára aligha ez a kapcsolat képviselte az érząceket is megmozgató, inspiráló nagy szerelmet. Erre „csak” szüksége volt, s elfogadta a lehetőséget.)

Ez a családi háttér is magyarázza, hogy betegsége (1907) előtt Cholnoky rövid idő alatt a magyar újságírás meghatározó szereplője, markáns egyénisége tudott lenni. Szerkesztői munkája a dolog természeté szerint beleolvadt a *Pesti Napló* számaiba, egyéni részesedését az egyes számok alakulásában, általában a lap konkrét állásfoglalásainak történetében egyelőre nem tudjuk kimutatni. De hogy volt ilyen szerepe, az egyebek közt abból a Gellért Oszkárhoz írott, 1903. február 27-i leveléből is kitetszik, amely nemcsak arra utal, hogy mint éjszaka szerkesztő, voltaképpen ő alakította ki a mindenkori lapszám végső arculatát, de arra is, alkalmilag a felelős szerkesztőt is helyettesítette (PIM V. 3195/265). Jellemző, hogy amikor e levelét írta, „már” „reggel 6.30 van”, azaz egész éjszaka dolgozott, s délután 3-tól, felkelésétől este hétig megint a szerkesztőségben lesz, mert, mint írta: *„Az éjjel tudtam meg, hogy szegény Lukács Sándor halála, illetve temetése miatt Szerdahelyit helyettesítenem kell.”* Nagyjából 1905-ig (esetleg valamivel tovább is) minden jel szerint a Pesti Napló szerkesztőségének meghatározó embere volt. Széles körű tájékozottsága, rögtönözni is képes tehetsége emlékezősége szerint különösen jól illeszkedett az újságírás állandó improvizációt igénylő körülményeihez. Jellemzőnek kell tartanunk azt az epizódot, amelyet

a vele hosszú ideig együtt dolgozó Londesz Elek (1912) örökített meg róla. Mint az emlékezésből kiderül, a szűkszavú táviratot egy speciális, indiai szél megjelenéséről egyedül ő tudta pontosan értelmezni, megjósolva következményeit is (Londesz 1912: 1053.). Aligha véletlen, hogy amikor 1905. december 4–6-ig sztrájkoltak a Pesti Naplót előállító nyomdászok, s december 8-án erről a lap beszámolt olvasóinak, a hosszú, háromkolumnás önriport a szerkesztőségi pillanatfelvételen őt is a belső mag tagjai közt láttatja. A hétfői, azaz 4-i délutáni helyzetképben olvassuk: „Ott ült akkor már a vidám külsejű, de belül hogy lesz, mint lesz-ért szorongó társaság: Szerdahelyi Sándor szerkesztő, Gerő Ödön, Seress László, dr. Bethlen Oszkár, Cholnoky Viktor, Adorján Andor és Kéri Pál. Azután egymásután szállingózva jött a többi, Messer Sándor, a segédszerkesztő, Miklós Andor, Dévényi Miklós, Garai Ferenc, Tábori Kornél.” (Három nap a „Pesti Napló” életéből. PN, 1905. dec. 8. 7.) Ez a helyzetkép azonban alighanem már egy újabb változást is dokumentál. Itt a segédszerkesztő már nem Cholnoky, hanem Messer, azaz későbbi nevén Mester Sándor. (Az persze nem kizárható, a szerkesztőségi szóhasználat megkülönböztette az éjszakai szerkesztőt a segédszerkesztőtől, s Cholnoky neve mellől csak elmaradt a titulus.)

Akárhogy van, tény, 1905 végén Cholnoky még szervesen hozzá tartozott a *Pesti Napló* kollektívájához.

2

Ez a vázlatosnál is vázlatosabb karriertörténet azonban önmagában épp a legfontosabbat csak impliciten érzékelteti. Azt tudniillik, hogy ezekben az években Cholnoky Viktor komoly átalakuláson ment keresztül. Nemcsak egzisztenciális okokból igazodott egy vezető fővárosi nagy lapnak a veszprémi szellemiségtől nagyon különböző szerkesztőségi légköréhez, habitusához, de legbelül is „modernizálódott”. Bizonyos realitásokat, tetszett vagy sem, tudomásul kellett vennie. Azaz, a klérus által jelentősen befolyásolt lokális „konzervatívizmustól”, amely a kibontakozó kapitalista viszonyokra kritikusan, sőt jól érzékelhető elutasítással reagált, elmozdult a hallgatólagos elfogadás és a modern viszonyok feldolgozása irányába. Ezt az elmozdulást, amely a Cholnoky-életmű központi meghatározottsága lett, s megértése nélkül legfőljebb az életmű fölszíne borzolható, nehéz pontosan leírni. Itt s most ez nem is megoldható. De érzékeltetése megkerülhetetlen.

Az alapirányt már Cholnoky László idézett „seregszámlája” egyértelműen tükrözi. A fővárosba került Cholnoky Viktor lapkapcsolatait öccse így vázolta föl: Gracza György és a *Budapest*, a „szende Alkotmány”, a *Magyar Szalon*, a *Képes Családi Lapok*, a *Magyar Génius*, Gerely József és két lapja (*Egyházi Közlöny*, *Magyar Szemle*), *Szalon Újság*, *Vasárnapi Újság*, majd *A Hét*, amelyben megtalálta igazi írói önmagát. Arra, hogy e lapok természetét részletesen bemutassuk, itt nincs lehetőség – e munka tanulmányok sorát igényelné. De a lapnevek pusztá sajtótörténeti dekódolása is érzékelhetővé teszi a változás irányát. A kezdet egy „romantikus”, „nemzeti” érzületnek (Budapest) és a militáns, kapitalizmus-ellenes konzervatívizmusnak (Alkotmány) fórumaival indul s a konzervatív, „keresztény” beállítódás lágyabb változataival folytatódik. A *Magyar Szalon* kimondottan „úri”, sőt arisztokratikus lap volt, a *Képes Családi Lapok* egyféle konvencionálisra hangolt „családiaság” fórumának számított, Gerely József (1871–1915) pedig, aki hivatása szerint pap volt, a megélenkülő katolicizmus médiaérdeklődésének egyik úttörőjeként az új viszonyok közötti keresztény orientációt képviselte. Az ezekhez képest összehasonlíthatatlanul nívósabb *Vasárnapi Újság* már inkább protestáns színezetű, s erősen, ám színvonalasan tradícióőrző hetilap volt. Hogy Cholnoky ezekben a lapokban publikált, az persze az esetlegességek függvénye is volt, s elsősorban a „szükséges pénzért” történt. De aligha

véletlen, hogy éppen ezekhez a lapokhoz talált összeköttetést – a habitus velük rokonította. Ám hogy mindeközben változott, átalakult habitusa szociokulturális szerkezete, azt mi sem mutatja jobban, minthogy viszonylag hamar, már 1902-ben kapcsolatot talált a még „mutáló”, de így is a modern magyar irodalom egyik előzményének számító *Magyar Géniusszal* (s személy szerint Osvát Ernővel), majd a modernizmus már fáradó, de emblematiszmatikus hetilapjával, *A Héttel*.

Az átalakulás szempontjából különösen fontos jelzés az első ez irányba mutató nagy félfordulat, a *Magyar Géniusz*hoz való csatlakozás. A lap anyagának áttekintése nyilvánvalóvá teszi, hogy Cholnoky 1902. június 1-jétől 1903 őszéig rendszeresen publikált e hetilapban. Névvél és szignóval ez idő alatt hatvan írása kapott nyomdafestéket, s négyzetjel alatt 1903-ban egy sor további apró cikke, glosszája is. Azt is tudjuk, személyes érintkezésben volt a két irodalmár szerkesztővel, Osvát Ernővel és Gellért Oszkárral, utóbbihoz írott 1903. február 27-i, már hivatkozott levele szerint közös ügyeik is voltak. Mindez több szempontból is fontos. Cholnoky szocializációja ismeretében fontos jelzés, hogy Osvátékkal való kapcsolata a zsidó és nem-zsidó érintkezésnek egy szoros munkakapcsolatra, irodalmi szövetségre utaló formáját mutatja. A közös munka, közelebről a „kulturátermelés”, úgy látszik, olyan finomabb szerkezetű összehangolódást eredményezett, amely már a személyes habitus sok elemét felülírta. De e viszony másik oldala is érdekes. Cholnoky alkalmassá vált arra, hogy a modernizmus egyik új irányba tapogatózó lapjának tevékeny, az egész lap arculatát messzemenően befolyásoló alakítója legyen. Azt persze világosan kell látni, a *Magyar Géniusz* még nem a *Nyugat*, sem szerkesztői, sem Cholnoky nem jutottak el annak (majdani) pozíciójához. Ez a lap még a keresgélés és próbálkozás stádiumában volt. Maguk az itt megjelent Cholnoky-cikkek is meglehetősen heterogén tematikai és beállítódásbeli képet mutatnak. De a *Magyar Géniusz*ban heti rendszerességgel megjelenő cikkek finom elemzése alighanem megmutatja majd azt a gondolkodástörténeti átrendeződést, amely az első pesti évek eredményeként Cholnokyban lezajlott. Az átmenetiség és a felemáság jegyei első olvasásra is érzékelhetők.

S ami legalább ilyen fontos, kitapintható az író, a „belletrista”készülődése, érése is.

3

Az átalakulás, az új viszonyokhoz való igazodás azonban nem volt minden feszültség nélküli folyamat. Az önkorrekció és a kényszerű megalkuvás, mint állandósuló éjszakázó és alkoholizáló, „bohém” életformája önmagában is jelzi, szétválaszthatatlanul összefonódott életében, s ennek elviseléséhez „kellett” az alkohol. Az én – illuzórikus – szabadsága csak így, mesterségesen volt fönnttartható. Az éjszakai élet területenkívüliségében.

Ez, azt kell mondanunk, már-már „természetes” fejlemény volt. Az újságírás, minden látszat ellenére, elsősorban nem az írásról, a gyors és felületes hírfeldolgozó munkáról szól, hanem arról, ami belül, a mentális szférában zajlik le. A megfigyelői szerep és a konfliktuskezelés (többnyire elvtelen, „pragmatikus módjainak” összefonódásáról. Az ütközés és a megalkuvás, a kimondás és az elhallgatás egymásba csúszo, egymást olykor élesen váltó tapasztalatáról. Olyan szakma volt ez mindenkor, amely nehezen tűri az illúziókat, s viszonylag hamar meg is töri azokat. Cholnoky esetében is nyilván így volt ez – nem is nagyon lehetett másképp. S a személyes vélekedés és a képviselt álláspont szétcsúszása a munkakör olyan velejárájának tekinthető, amelynek tapasztalata leülepszik a habitusban, s annak részévé válik.

Kora és énje össze nem illését Cholnokyról a leghatározottabban öccse, László mondta ki. Erdemes idézni is: „*a mában soha, egyetlen percre sem volt itthon úgy, amint itthon*

vagyunk talán mi többiek. Azt kell hinnem, hogy az ő belső életének minden kínos hánykolódása, [...] vergődő küzdelem volt a meg nem egyező korról, ami végül is legyűrte és rákényszerítette a szép, nemes rezignációra. De úgy látszik, csak formálisan adta meg magát, lelke mélyén nem halt el a korábbi század visszhangja.” (Cholnoky 1917: 664.) Ez a diagnózis persze némileg stilizált, az író önmitológiájából éppúgy merít, mint megalkotója valóságértelmezésének önkényéből. De az inkongruencia minden jel szerint jogosan hangsúlyozódik. Krúdy, aki ezekben az első pesti években Viktor élete közeli megfigyelője (és bohémháza) volt, a Kinizsi utcai időkről szólva szép portréban idézte meg alakját. S nemcsak „a holt-tetem sovány, másvilágiasan pókhálós arcú, Don Kihote zörgő lépteivel járkáló író” idézte föl, de azt is, „aki zöld és sárga alkoholokkal kísérletezve (mint egy tudós a laboratóriumában), nem egyszer szerette volna megidézni fölényes elméje elé Belzebubot s az ötödik dimenzióba oly könnyen szökődött át a Kinizsi utcából, mint egy láthatatlan csempész a fináncok orra előtt”. „Ámde – Krúdy ezt is nyíltan kimondja – Viktor nappal is úgy ment az utcán, mintha egy mély hegedű zenéjére hallgatna, amelyet csak ő hall.” (Krúdy 1924: 10.) Az alkoholizálás, általa véve a bohémiség életformája ugyanis nemcsak a bódulatszerzés módja és alkalma volt számára, de annak a szociokulturális törésvonalnak, amelyben mozgott, az elviselését és kiegyensúlyozását is jelentette. Ez volt napi tapasztalatainak a „szabadság” közegében történő feldolgozása, átlényegítése.

Azaz, egyszerre volt valaminek (mindennapi életének) az „eredménye” és katalizátora. De ennek szerkezete így is, úgy is antinómiákat rajzol ki. Azokat az antinómiákat, amelyek esztétikai kódolásban az életmű érett darabjai is megjelennek.

4

Cholnoky Viktor Budapesten, a „modernség” viszonyai közötti megkapaszkodását és életműve kiteljesedését nem választja ketté nagyon éles cezúra. Nem könnyen állapítható meg, hol végződik az előbbi, s hol kezdődik az utóbbi. A *Hét* köréhez való csatlakozásának bizonyosan köze van mindehhez. De a „természetes” szakaszhatárt, amit kb. 1905-re tehetünk, Cholnoky szerencsétlenségére felülírta, elmozdította egy súlyos betegség. Már *A Hét* segédszerkesztője volt, amikor 1907 végén, 1908 elején súlyosan megbetegedett, s időlegesen munkaképtelenné vált. Erről a kutatás már rég tud, Sánta Gábor (1994: 536.) dokumentálta is, amit erről tudni lehetett. A betegség mibenlétét ő, hipotetikusán, az akkor terjedő tífuszban vélte meghatározhatónak. Ez nem is zárható ki, a valószínűbb mégis az, hogy Cholnokynak ez a megbetegedése már összefüggött pár évvel későbbi, mindenképpen korai halálával. S ha ez a föltevés igaznak bizonyul, akkor az író utolsó éveit, írói kiteljesedésének időszaka különösen drámai színezetet kap. A Budapest VIII. kerületi halotti anyakönyv 1606. folyószámú, 1912. június 6-i bejegyzése ugyanis minden jel szerint átrajzolja az utolsó évek történetét. A bejegyzés szerint a „44 éves” „Cholnoky Győző író” 1912. június 5-én, reggel 9 órakor halt meg. A halál helyszíne a bejegyzés szerint: Bp. VIII. Ludoviceum utca 2. (ez volt az úgynevezett Korányi Klinika címe), a halál oka pedig: „tüdőgümőkór”. Szimptomatikus, hogy a „házastárs” rovat nincs kitöltve, az író tehát még ekkor sem „törvényesítette” élettársi kapcsolatát.

Érdekes, hogy Cholnoky betegségét egyedül az a Kosztolányi (1920: 5.) azonosította pontosan („*orcáján kétoldalt kivirítottak a tudóvész rózsái*”), aki a már halott íróat a halottas-házban is fölkereste.

- Beszámoló 1905: *Három nap a „Pesti Napló” életéből.* Pesti Napló, dec. 8. 7–9.
- Cholnoky Jenő 1942: *Egy jó asszony halálára.* Pesti Hírlap, jún. 3. 4.
- Cholnoky László 1917: *Cholnoky Viktor.* Nyugat, ápr. 1. X. évf. 7. sz. 660–678.
- Cholnoky Viktor 1899: *A dolgozó szoba.* Pesti Napló, dec. 24. Melléklet VIII.
- Cholnoky Viktor 1902a: *Rudyard Kipling.* Magyar Génius, jún. 1.
- Cholnoky Viktor 1902b: *Széttekintés a nagyvilágban.* Pesti Napló, aug. 18. 1–2. /(ch.) Szignóval/
- Cholnoky Viktor 1903: *Optimizmus.* Pesti Napló. Okt. 3. 1–2.
- Cholnoky Viktor 1904: *Napoleon marsalljai.* Pesti Napló, febr. 17. 1–2.
- Cholnoky Viktor 1905a: *Don Manuel Garcia.* Pesti Napló, márc. 14. 1–2.
- Cholnoky Viktor 1905b: *Ki a bolond?* Pesti Napló, ápr. 23. Melléklet VIII–IX.
- Cholnoky Viktor 1905c: *A tehervonat.* Pesti Napló, jún. 16. 1–3.
- Cholnoky Viktor 1905d: *Maghzen.* Pesti Napló, júl. 1. 1–2.
- Cholnoky Viktor 1905e: *A homunkulusz.* Pesti Napló, júl. 20. 1–3.
- Cholnoky Viktor 1905f: *Neuraszténia.* Pesti Napló, aug. 24. 1–2.
- Cholnoky Viktor 1906: *Eutim szenvedései.* Miskolczi Napló, jan. 20. 1–2.
- Címtár 1900/01: *Budapesti czim- és lakásjegyzék.* Kiad. A Franklin-Társulat. XII. évf. 1900. május–1901. április. Bp.
- Címtár 1901/02: *Budapest czim- és lakásjegyzék.* Kiad. A Franklin-Társulat. XIII. évf. 1901. május – 1902. április. Bp.
- Címtár 1902/03: *Budapesti czim- és lakásjegyzék.* Kiad. A Franklin-Társulat. XIV. évf. 1902. május – 1903. április. Bp.
- Címtár 1903/04: *Budapesti czim- és lakásjegyzék.* Kiad. A Franklin-Társulat. XV. évf. 1903. május – 1904. április. Bp.
- Címtár1904/05: *Budapesti czim- és lakásjegyzék.* Kiad. A Franklin-Társulat. XVI. évf. 1904. május – 1905. április. Bp.
- Címtár 1905/06: *Budapesti czim- és lakásjegyzék.* Kiad. A Franklin-Társulat. XVII. évf. 1905. május – 1906. április. Bp.
- Címtár 1906/07: *Budapesti czim- és lakásjegyzék.* Kiad. A Franklin-Társulat. XVIII. évf. 1906. május – 1907. április. Bp.
- Címtár 1907/08: *Budapesti czim- és lakásjegyzék.* Kiad. A Franklin-Társulat. XIX. évf. 1907. május – 1908. április. Bp.
- Címtár 1908: *Budapesti czim- és lakásjegyzék.* Kiad. A Franklin-Társulat. 1908. Huszadik évf. Bp.
- Címtár 1909: *Budapesti czim- és lakásjegyzék.* Kiad. A Franklin-Társulat. 1909. Huszonegyedik évf. Bp.
- Címtár 1910: *Budapesti czim- és lakásjegyzék.* Kiad. A Franklin-Társulat. 1910. Huszonkettődik évf. Bp.

- Címtár 1911: *Budapesti czim- és lakásjegyzék*. Kiad. A Franklin-Társulat. 1911. Huszonharmadik évf. Bp.
- Címtár 1912: *Budapesti czim- és lakásjegyzék*. Kiad. A Franklin-Társulat. 1912. Huszonnegyedik évf. Bp.
- Címtár 1913: *Budapesti czim- és lakásjegyzék*. Kiad. A Franklin-Társulat. 1913. Huszonötödik évf. Bp.
- Hír 1901: *Cholnoky László temetése*. Pesti Napló, jún. 3. 4.
- Kabos Ede 1913: *Cholnoky Viktor*. = Az Érdekes Ujság Dekameronja II. köt. Bp.: Légrády, 101–104.
- Kosztolányi Dezső 1920: *A magyar irodalom és az ő irodalmuk. IV. Egy nagy tehetség kálváriája*. Új Nemzedék, szept. 30. Újraközölve: Bíró-Balogh Tamás: *Mint aki a sínek közé esett*. Kosztolányi Dezső életrajzához. Bp. 2014. 165–167.
- Krúdy Gyula 1924: *Emlékezések. Őszi délutánok Cholnoky Viktorral*. Reggeli Hírlap (Miskolc), dec. 25. 10.
- Krúdy Gyula 1925: *A kakasos ház és vendégei. Ady Endre éjszakáiból*. Nyugat, II. köt. 55–71.
- Krúdy Gyula 1957: *Írói arcképek*. II. köt. Szerk. Kozocsa Sándor. Bp.
- Londesz Elek 1912: *Cholnoky Viktor*. Nyugat, jún. 16. V. évf. 12. sz. 1053–1057.
- Portré 1897: *Egy új lapszerkesztő*. Ország-Világ, 497. /Balla Mihály fényképével/
- Sánta Gábor 1994: *Cholnoky Viktor és a magyar Shakespeare-kultusz*. Irodalomtörténeti Közlemények, 4. sz. 521–537.